

І. В. Дмитренко, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто формування інституту звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акту амністії в Україні; згадані державні органи, що у попередні часи проголошували амністію, а також сучасні форми здійснення амністії.

Ключові слова: амністія, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акту амністії.

Амністія як акт прощення за вчинений злочин відома людству з давніх часів. Перші згадки про застосування амністії як державного заходу зафіксовані в історії демократичних Афін. Остаточо амністія як самостійний юридичний інститут сформувалася у XIX ст. в Західній Європі.

Звільнення від відповідальності у зв'язку із амністуванням відомо і вітчизняному законодавству. Третім Універсалом Центральної Ради УНР від 07.11.1917 р. була скасована смертна кара. Амністія передбачалася і в Конституціях СРСР та УРСР різних часів; Кримінальних та Кримінально-процесуальних кодексах УРСР; в Основах кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 25.12.1958 р. та в інших нормативних актах.

При дослідженні правової природи амністії привертає увагу факт, що вона здійснювалася різними державними органами — органами дізнання, попереднього слідства, начальниками виправно-трудоустанов, спецкомендатурами. Досить часто виконання актів про амністію покладалося на комісії у складі представників виконавчих комітетів місцевих Рад трудящих, судів, органів прокуратури, внутрішніх справ, а також партійних та інших установ.

Розглянемо докладніше державні органи, до компетенції яких у різні історичні часи в Україні входило проголошення акту амністії та створення документу, продмування форми здійснення амністії.

Після створення Української народної республіки, як вже вказувалося, амністія була проголошена III Універсалом Центральної Ради від 07.11.1917 р., яким була скасована смертна кара, ув'язненим і затриманим за політичні виступи була надана повна амністія, про що було прийнято закон, який датувався 19.11.1917 р. [1, 38].

Із створенням Української держави в Законі "Про тимчасовий державний устрій України" від 29.04.1918 р. про амністію не згадувалося, а вказувалося на те, що Гетьманові належить помилування засуджених, полегшення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій [2, 72].

Наступною історичною подією було створення Української народної республіки часів Директорії та прийняття Закону "Про тимчасове Верховне правління та порядок законодавства в Українській народній республіці" від 12.11.1920 р., в якому вказувалося, що Директорія УНР в особі Голови Директорії видає акти амністії та помилування [3, 56].

Наступний етап є так званим радянським — створення Союзу Радянських Соціалістичних республік та Української Радянської Соціалістичної республіки.

Так, у главі 10 Конституції СРСР від 31.01.1924 р. передбачалося, що право амністії, помилування та реабілітації щодо громадян, засуджених судовими та адміністративними органами союзних республік, зберігається за центральними виконавчими комітетами цих республік [4, 77].

Вищий Центральний Виконавчий комітет оголошував акти амністії до прийняття Конституції СРСР від 05.12.1936 р., у ст. 49 якої передбачалося, що видання союзних актів про амністію відноситься до компетенції вищих органів державної влади — Президії Верховної Ради СРСР [5, 64].

Після запровадження посту Президента Законом СРСР від 14.03.1990 р. “Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР” до його компетенції було відведено здійснення помилування. Відповідно до Конституції (Основного Закону) УРСР від 20.04.1978 р. певний період часу амністія проголошувалася Президією Верховної Ради УРСР (ст. 108 Конституції УРСР) [6, 88]. Відповідно до змін, внесених Законом України від 14.02.1992 р. до Конституції України, здійснення помилування та видання указів про амністію відносилось до компетенції Президента України, (наприклад, Указ Президента України “Про амністію з нагоди річниці проголошення незалежності України” від 17.08.1992 р.)

Отже, Президент України проголошував амністію своїми указами до прийняття Конституції України 1996 р., в якій запроваджувався принцип поділу влади на законодавчу, судову та виконавчу.

З прийняттям та вступом у законну дію Конституції України від 28.06.1996 р. амністія стала проголошуватися виключно законом України про амністію. Тобто сьогодні оголошення амністії знаходиться у компетенції Верховної Ради України, а не будь-якого іншого вищого органу державної влади. Так, в ч. 2 ст. 92 Конституції України передбачено: амністія оголошується законом України про амністію.

У різні часи амністія здійснювалася у різних формах. Так, у перших актах радянської влади застосування амністії відбувалося у вигляді звільнення від ув'язнення або з-під варті. Далі з'являються вказівки на скорочення строку покарання, а також застосування амністії революційними трибуналами, народними судами та адміністративною владою. Акти про амністію передбачали можливість звільнення осіб не лише від кримінального покарання, а й від адміністративних стягнень та дисциплінарних проступків. Наприклад, у постанові ВУЦВК від 04.11.1922 р. “Амністія” визначалося, що на відзначення радісних днів п'ятиріччя революції Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет ухвалив: звільнити від відповідальності всіх, що підпали в адміністративному порядку карам за порушення обов'язкових постанов, а також покараних у дисциплінарному порядку [7, 112].

Сьогодні нормативно-правовою базою здійснення амністії в Україні є Конституція (відповідно до ч. 3 ст. 92 якої амністія оголошується Законом України Верховною Радою України); Закон України “Про застосування амністії в Україні” від 01.10.1996 р. із змінами та доповненнями [8, 56] та окремі закони України про амністію; ч. 1 ст. 44 та ст. 86 Кримінального кодексу України; п. 4 ч. 1 ст. 6 [9, 173] і ч. 3 ст. 6 КПК України [10, 77].

Актом амністії звільняються від кримінальної відповідальності та покарання тисячі осіб, які вчинили злочини. За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, лише з місць позбавлення волі протягом 1992-2003 рр. було звільнено у зв'язку з амністією 151 496 осіб.

Визначення амністії дано в ч. 1 ст. 1 Закону України “Про застосування амністії в Україні” від 01.10.1996 р. — це повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, які засуджені за вчинення злочину, або кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми; або ж розгля-

нуті, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили. Відповідно до ч. 2 ст. 4 вказаного Закону у виняткових випадках, з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів, чинність амністії може бути поширена на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію (умовна амністія). Законодавець поділяє амністію на види: повна, часткова, умовна.

Якщо злочин, що підпадає під дію закону про амністію, вчинено після набрання цим законом чинності або він був розпочатий до цього моменту, а закінчений після, такий злочин не може виступати передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Зокрема, відповідно до ст. 4 Закону України "Про застосування амністії в Україні" дія закону про амністію не поширюється на злочини, що тривають (триваючі злочини) або продовжуються (продовжувані злочини), якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію.

Як загальний Закон "Про застосування амністії в Україні" (ст. 3), так і окремі закони про амністію, передбачають перелік певних злочинців, на яких дія закону про амністію не поширюється. Наприклад, ст. 3 Закону України "Про застосування амністії в Україні" передбачає, що амністія не застосовується до осіб, яким смертну кару в порядку помилування змінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі; до осіб, що мають дві і більше судимості за тяжкі злочини; до осіб, яких засуджено за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; до осіб, яких засуджено за вчинення тяжкого злочину, крім зазначених вище, і які відбули менше половини призначеного вирокком суду основного покарання, тощо.

Відповідно до ст. 86 КК України амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб (ч. 1 ст. 86). Законом про амністію особи, які вчинили злочин, можуть бути повністю або частково звільнені від кримінальної відповідальності чи від покарання (ч. 2 ст. 86). Законом про амністію може бути передбачено заміна засудженому покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням (ч. 3 ст. 86).

З приводу правової природи амністії вченими висловлювалися різні думки. Наприклад, В. Т. Маляренко та А. А. Музика вважають, що амністія — це спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності (повне звільнення) чи від покарання (повне або часткове звільнення) певної категорії осіб, винуватих у вчиненні злочину, що здійснюється судом на підставі відповідного акта (закону про амністію), прийнятого Верховною Радою України [11, 17].

Якщо розуміти амністію як спеціальний вид звільнення, виникають певні протиріччя із загальновизнаним поділом видів звільнення від кримінальної відповідальності на загальні та спеціальні (тобто ті, які передбачені в певних нормах Особливої частини). Більш вдалими, на нашу думку, є розуміння звільнення від кримінальної відповідальності або покарання на підставі закону про амністію як особливою виду звільнення, оскільки таке звільнення виконується не судом, а іншим вищим державним органом — Верховною Радою України, що відноситься до її особливих повноважень.

Слід зазначити, що стосовно змісту амністії як правового явища, а також стосовно доцільності існування такої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, в літературі неодноразово виникали дискусії. Зокрема, деякі вчені, юристи вважають, що існування такого виду звільнення від кримінальної відповідальності не є необхідним і соціально обумовленим, а навпаки, порушує принцип справедливості та невідвертості покарання у кримінальному праві. Більшість аргументів в обґрунтуванні такої думки полягає в тому, що амністія за своїм змістом є актом "прощення", "пробачення" винного, але не його реабілітації. Припинення кримінальної справи у зв'язку з прийняттям акта амністії відбувається до вине-

сення судом вироку щодо винуватості особи, а отже, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта амністії означає визнання особи винною у вчиненні злочину і припинення провадження у справі з nereабілітуючої підстави. Саме зважаючи на такі аргументи, пропонують у подальшому відмовитись від амністії як підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Але амністія є “багатоаспектним соціальним заходом”, що має на меті не тільки звільнення певної кількості осіб від кримінальної відповідальності, а й демонстрацію державою реалізації принципу гуманізму, економії кримінально-правових заходів протидії злочинності тощо. З іншого боку, прийняття акту про амністію повинно бути цілком виваженим. Очевидно, що існування такого виду звільнення повинно існувати у державах з високою правовою культурою, з повагою населення до прав та свобод інших осіб, із здатністю держави забезпечити охорону прав і свобод людини та громадянина тощо. Тому якщо держава нездатна гарантувати захист своїх громадян від можливого рецидиву з боку осіб, яких вона щорічно звільнює, тоді цей інститут застосовуватися не повинен.

Закон про амністію, що звільняє від кримінальної відповідальності, має нормативний характер, він стосується певної категорії осіб та поширюється на певні категорії злочинів, що були вчинені цими особами. Однак у кримінально-правовій літературі не всі дослідники погоджуються із тим, що акти амністії мають нормативний характер.

Зокрема, І. Л. Марогулова зауважує, що нормативний характер мають лише “кримінально-правові та кримінально-процесуальні приписи, які регулюють порядок застосування амністії”, а сама амністія має лише характер піднормативного акта, що видається на виконання закону. О. А. Губська також вбачає певну відмінність закону про амністію “від звичайного нормативного акта, який вводить нові делікти або скасовує існуючі та встановлює чи змінює карні санкції”; вона зауважує, що “звичайний нормативний акт містить нове волевиявлення, а акт амністії не змінює і не скасовує норм права, що передбачають кримінальну відповідальність”.

Неможливо погодитись із наведеним судженням. Перш за все, мав рацію М. Д. Дурманов, який пропонував визнавати акти амністії кримінальними законами певного роду, що діють щодо діянь, вчинених у минулому. Але мова йде навіть не про те, чи визнавати закони про амністію частиною кримінального закону, а про те, чи мають вони нормативний характер взагалі. Крім того, КК чітко визначає, що звільнення від кримінальної відповідальності відбувається на підставі закону про амністію. Таким чином, законодавство України не допускає сумнівів щодо правової природи актів амністії, зазначаючи у ст. 44 КК та ст. 1 Закону України “Про застосування амністії”, що амністія оголошується законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції, КК та вказаного Закону.

Передумова звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію складається з двох елементів. Перший елемент характеризує вчинений злочин, а другий — особу, яка вчинила цей злочин. Лише у своїй сукупності ці два елементи обумовлюють наявність чи відсутність передумови звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію. Юридичною підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію є рішення суду щодо кожної особи індивідуально. Відповідно до ч. 2 ст. 6 КПК України, закриття справи на підставі акту про амністію не допускається, якщо обвинувачений проти цього заперечує. В цьому разі провадження у справі продовжується в звичайному порядку.

Отже, існування амністії є безумовним показником гуманності держави щодо осіб, які вчинили злочин, але при цьому слід займатися активною ресоціалізацією цих осіб у суспільство. Протягом розвитку вітчизняного законодавства, що регулювало це питання, повноваження щодо проголошення амністії переходили

від однієї гілки влади до іншої та відбувалися в різній формі. Сьогодні амністія здійснюється виключно на підставі закону України про амністію у формі звільнення від кримінальної відповідальності або повного чи часткового звільнення від покарання.

Література

1. III Універсал Центральної Ради від 07.11.1917 р. // Винниченко В. К. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920. — Ч. II. — С. 74-84
2. Про Тимчасовий державний устрій України: Закон від 29.04.1918 // Державний вісник. – 1918. – 16 травня.
3. Про тимчасове Верховне правління та порядок законодавства в Українській республіці: Закон від 12.11.1920//Конституційні акти України. 1917-1920рр.
4. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических республик от 31.01.1924. – Съезды Советов в документах. 1917-1936 гг. – М., 1960. – Т. III. – С. 40-54.
5. Конституция (Основной Закон) СССР от 05.12.1936. – Съезды Советов в документах. 1917-1936. — М., 1960. — Т. III. — С. 228-245.
6. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної республіки. – К.: Політвидав України, 1979. – 124 с.
7. Про звільнення з ув'язнення деяких категорій арештованих і засуджених: Постанова ВЦВК від 04.11.1922. — СУРСФСР. — 1919. — № 14. — Ст. 138.
8. Про застосування амністії в Україні: Закон України. – Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 48. — Ст. 263.
9. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. 5-те вид., перероб. та доп. / Від.ред. Є. Л. Стрельцов. – Х.: Одіссей, 2008. – 800с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України//Internet: www.rada.kiev.ua
11. Малащенко В. Т., Музика А. А. Амністія та помилування в Україні: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2007. — 700 с.

И. В. Дмитренко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИМЕНЕНИЕ АМНИСТИИ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены основные этапы развития в отечественном законодательстве института амнистии. Сделан вывод о том, что амнистия провозглашалась не только высшими органами государственной власти, но и органами дознания, прокуратуры, начальниками уголовно-исполнительной системы, что является недопустимым, поскольку акт амнистии следует считать исключительным проявлением гуманности государства в лице высших органов государственной власти.

Ключевые слова: амнистия, освобождение от уголовной ответственности на основании закона об амнистии.